

بقلم آقای محمد مهران

آذربایجان گمنونی

مقدمه

پانزدهمین ماهی است که اینجانب بخدمت پر افتخار آذربایجان مامور و بخدمات ناچیزی نسبت به برادران گرامی آذربایجانی خود موفق گردیده‌ام از بدایت امر بر اثر غریزه ذاتی و پیروی از ذوق فطری در مقام تهیه اطلاعاتی از این منطقه عزیز ابران بوده و آنچه که با مشغله زیاد میسر گردید بجمع آن پرداختم و در سلك مباحثی منتظم ساختم و تردیدی ندارم که همین مختصر خالی از عیب و نقص مفصل نیست چون بنا بشخص دوست دانشمند آقای دکتر بیانی رئیس محترم دانشکده ادبیات و کپارکنان فاضل نشریات دانشکده و استادان معظم دانشگاه که خوشنختانه گاهی از خرمن معرفت و دانش آنان خوشه بهره و نصیب می‌شود این وجیزه را برای مطالعه ارباب ذوق بیفایده ندانستند لهذا تدریجاً اطلاعات و اکتسابات ناقص خود را در نشریه گرانبهای دانشکده ادبیات تبریز چاپ و تقدیم خوانندگان عزیز مینمایم مگر تجسر اینجانب دانشمندان و صاحبان اطلاع را تحریک کند که در رفع نواقص آن

بکوشند و زود یا دیر مجموعه کاملی از وضع آذربایجان اعم از گذشته و حال چه از نظر جغرافیائی و چه از لحاظ کشاورزی و یا سایر مباحث ضروری که در یاد داشتهای اینجانب ذکرى از آن نیست بوجود آورند تا موجب استفاده نسل حاضر و آینده قرار گیرد و چیزی بر کسی مکتوم و مجهول نماند.

ضمناً از آقایان رؤسای محترم ادارات دولتی آذربایجان که در تسلیم اطلاعات نافع خود و همچنین از آقای مهندس اردشیر صدقیانی کارمند پیشکاری دارائی آذربایجان که در گرد آوردن اطلاعات مزبور با اینجانب یاری کرده و یسار داشتهای مرا کامل نموده اند سپاسگزارم و امیدوارم هر گاه بنقص و اشتباهی برخوردند و یا اطلاعات دیگری که در تکمیل آن مؤثر باشد بدست آورند از تذکر و افاضه آن دریغ و مضایقت نفرمایند و موجبات کمال تشکر اینجانب را فراهم سازند. تبریز هفتم اسفند ماه ۱۳۲۶ - محمد مهران

مبحث اول - خصوصیات آذربایجان

آذربایجان یکی از چهار ایالت مهم ایران (۱) واقع در شمال غربی این مملکت میباشد.

مساحت آن در حدود ۱۸۳۰۰۰ کیلو متر مربع (۱۸۲۹۹۷۰۰ هکتار) جمعیت تقریبی آن ۲۸۵۲۸۱۳ نفر (۱۵/۵ نفر در یک کیلومتر مربع) و از حیث مساحت تقریباً برابر با $\frac{۱۱}{۱۰۰}$ ایران (۲) و از حیث جمعیت مقابل

(۱) آذربایجان - خراسان - کرمان و بلوچستان - فارس

(۲) - مساحت ایران ۱۶۴۸۰۰۰ کیلومتر مربع است

خمس جمعیت ایران است .

آذربایجان از زمان فتحعلیشاه قاجار (۱۲۱۲ - ۱۲۵۰ هجری قمری) تا زمان سلطان احمد شاه قاجار (۱۳۲۷-۱۳۴۴ ه. ق.) ولیعهد نشین و بترتیب عباس میرزا - محمد میرزا - ناصرالدین میرزا - مظفرالدین میرزا - محمد علی میرزا - محمد حسن میرزا در این قطعه از مملکت حکومت و فرمانفرمایی داشتند از سال ۱۳۱۲ شمسی آذربایجان بدو استان شرقی و غربی تقسیم و دو استاندار برای آن تعیین گردید که اولی در تبریز و دومی در رضائیه اقامت داشت و بموجب تصویبنامه شماره ۱۰۸۵۰/۷۶۵ - ۲۵/۴/۵ مجدداً این دو استان به استان آذربایجان نامیده شد .

در قانون تقسیمات کشور مصوب شانزدهم آبانماه ۱۳۲۶ که مملکت ایران بشش استان و پنجاه شهرستان تقسیم گردیده آذربایجان بنام استان شمال غربی یاد و شش شهرستان تبریز - خوی - رضائیه - مهاباد - مراغه - اردبیل جزء آن قلمداد شده است .

نظر باینکه بموجب تبصره ۲ مساده دوم قانون مزبور بشرح زیر :

« وزارت داخله میتواند با تصویب هیئت وزراء تقسیمات داخلی کشور یا مرکز آنها یا حدود شهرستانها را تغییر دهد و پس از آزمایش و رفع نواقص تقسیمات قطعی را برای تصویب تقدیم مجلس شورایی نماید ، بهیئت وزیران اجازه و اختیار تغییر در تقسیمات داخلی کشور برای آزمایش و رفع نواقص داده شده است لهذا از تاریخ تصویب قانون مزبور تا حال در بعضی شهرستانها و بخشهای تابع هر یک از شهرستانها تغییراتی بموجب تصویبنامه های متعدد هیئت وزیران داده شده که ما از ذکر جزئیات آن خود داری مینمائیم اینک با در نظر گرفتن آن تغییرات وضع استان

آذربایجان چنین است:

۱- شهرستان تبریز - بخشهای تابع آن: مرند - جلفا - اسکو
دهخوارقان (آذرشهر) میانه - سرانکند (هشترود) - سراب - اهر (ارسباران) ۱
شستر (اوردق و انزاب)

۲- شهرستان خوی - بخشهای تابع آن: ماکو - شاهپور

۳- شهرستان رضایه - بخشهای تابع آن: اشنو - سلدوز (نقده)

۴- شهرستان مهاباد (۲) بخش تابع آن: بوکان

۵- شهرستان مراغه - بخشهای تابع آن: میاننواب - شاهین دژ - تکاب - بناب -

عجب شیر - ملک کندی - چهار اویماق

۶- شهرستان اردبیل - بخشهای تابع آن: خیاو (مشکین شهر) -

خلخال (۳) آستارا

اغلب نقاط آذربایجان سردسیر و بعضی نقاط معتدل است تنها منطقه مغان
گرم سیر میباشد قسمت اعظم آذربایجان کوهستانی است جلگه‌ها و تپه‌های
خاکی آن منطقه زراعتی و دامنه‌های کوهها مراتعی دارند که مخصوص چراگاه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رساله علوم انسانی

(۱) بموجب تصویبنامه شماره ۱۷۰۱۱/۴۰۹ - ۱۳۲۳/۶/۱ بخش اهر از تبریز

منتزع و تبدیل بشهرستان شده ولی جز در امور حکومتی رعایت نشده
است:

(۲) بموجب تصویبنامه شماره ۲۷۹۷۵ - ۱۳۲۲/۹/۲ بخش سقز تبدیل بشهرستان

وبانه و سردشت از مهاباد منتزع و جزء بخشهای تابع شهرستان سقز منظور و از آذربایجان
جدا و جزء کردستان شناخته شد و فقط از لحاظ تشکیلات آرتشی جزء لشکر
آذربایجان است.

(۳) بموجب تصویبنامه شماره ۶۹۰۶ - ۱۳۲۲/۵/۱۷ بخش خلخال از اردبیل

منتزع و شهرستان مستقلی شده و فرماندار برای آنجا تعیین گردید ولی در سایر امور
تأحال تابع اردبیل است

دامها است و محیط آذربایجان علاوه بر استعداد زراعتی استعداد کامل برای دام پروری نیز دارد.

علاوه بر شهرستانها و بخشهای سابق الذکر آذربایجان دارای ۶۵۳۱ پارچه دهات است و جمعاً ۹۶۵۶۴۰ هکتار زمین زیر کشت و باقی بواسطه کمی آب و یا فقدان وسائل فلاحتی لازرع مانده است

اسامی دهات آذربایجان با ذکر خصوصیات و کیفیات هر یک بعداً ذکر خواهد شد.

ارتفاع هر یک از شهرستانها از سطح دریا باینقرار است :

تبریز ۱۳۶۷ متر خوی ۱۱۴۲ متر رضائیه ۱۳۲۴ متر مراغه ۱۴۸۹ متر اردبیل ۱۴۱۰ متر.

ارتفاع بارندگی.

تبریز در حدود ۳۰۰ میلیمتر

رضائیه ، ۵۰۰ ،

مراغه ، ۳۵۰ ،

اردبیل ، ۳۷۰ ،

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقاله جامع علوم انسانی

درجه حرارت در آذربایجان :

معدل حداکثر حرارت بطور متوسط ۳۶ + درجه

و معدل حداقل حرارت بطور متوسط ۱۳ - درجه

کوههای عمده آذربایجان:

۱- سهند: در امتداد مراغه - جنوب تبریز - میانه و قافلانکوه - قشلاق ایلات

اطراف مراغه - میانداوب - دهنخوارقان و بناب است

۲- سبلان: در امتداد اهر - خیاو - اردبیل - سراب

بیلاق مهم ایلات و طوایف شاهسون و چراگاه در حدود یک میلیون گوسفند

است

۳- بزگوش : در امتداد میانه - سراب - خلخال - طوالش

بیلاق ایلات پولادلو است

۴- کوههای غرب رضائیه : محل سکونت ایلات کردها است .

رودخانه‌های آذربایجان

رودخانه‌های آذربایجان از حیث میزان آب و کوههایی که سرچشمه میگیرد

و نواحی که مشروب مینماید بشرح زیر میباشد:

شماره نام شهرستان	میزان آب دره‌ها	سرچشمه رودخانه	تعداد فراژیکه مشروب مینمایند	مساحت اراضی که مشروب مینماید به هکتار
۱ - مرند	قره قوم	سنک آسیاب	کوهستان میشاب	کندلج
۲ - «	ذولین ۴/۵	«	از کوههای سلطان سنجر	۱۱ قریه
۳ - «	محبوب آبادچای ۴	«	کوهستان میشاب	محبوب آباد
۴ - «	زنوزچائی ۴	«	از کوههای سلطان سنجر	۳ قریه
۵ - «	هرزند ۴	«	«	۲ «
۶ - «	کندچائی ۳	«	«	۱ «
۷ - «	عیش آباد ۲	«	کوهستان میشاب	۳ «
۸ - «	پیوبالاچائی ۳	«	«	۲ «
۹ - «	انامق ۴	—	—	۳ «
۱۰ - «	بلدره ۴	—	—	۲ «
۱۱ - «	شورچائی —	—	کوهستان میشاب	اراضی شوره زار
۱۲ - «	آروازچائی ۴	«	«	۱ قریه
۱۳ - «	سراب پسیر ۴۰۰	«	از ارتفاعات سبلان	۵ «
۱۴ - «	جمال آباد ۷۰	—	—	۲ «
۱۵ - «	بیر آغوش ۹۰	—	—	۵ «

شماره نام شهرستان	میزان آب	سرچشمه رودخانه	تعداد قرائتگاه	مساحت اراضی که
رودین یا بخشی نام رودخانه	در بهار	به شرب می نمایند	مشروب می نمایند	مشروب می نمایند به هکتار
۱۶- سراب آغ و ورق ۶۰ سنک آسیاب	—	—	—	—
۱۷- « گلی ۸۰ »	—	—	۹ قریه	—
۱۸- « ساغرچی ۱۵۰ »	—	—	۴ «	—
۱۹- « تاجیار ۲۰۰ »	—	—	۴ «	—
۲۰- ارسباران چائی ۱۵۷۵ «	—	—	۳۶ «	—
۲۱- « کلیبر ۲۲۵ »	—	—	۲۷ «	—
۲۲- « سلیمان ۲۲۵ »	—	—	۱۱ «	—
۲۳- « کنیزه ۱۷۵ »	—	—	۱۴ «	—
۲۴- « مشکین ۱۰۰ »	—	—	۲۱ «	—
۲۵- « تلخه رود ۱۳۰۰ »	—	—	۶ «	—
۲۶- « اشدین ۴۰۰ »	—	—	۴ «	—
۲۷- « میانه سفید رود ۱۵۰۰ »	—	—	۱۰ «	—
۲۸- « شهر چائی ۵۲ »	—	—	۲ «	—
۲۹- « قزانقو —	—	—	دهات واقع در میرخور	—
۳۰- « کوندربدی —	—	—	«	—
۳۱- « آغ دوغش ۱۵ سنک آسیاب	—	—	۲ قریه	—
۳۲- « کرم چائی ۴۰ »	—	—	۸ «	—
۳۳- « شبستر صوفیان ۱۵ »	—	—	۱ «	—
۳۴- « طسوج چائی ۱۰ »	—	—	۲ «	—
۳۵- « خامنه ۲۰ »	—	—	۲ «	—
۳۶- « انزاب ۲۰ »	—	—	۱ «	—

شماره	نام شهرستان	میزاب آب	سرچشمه رودخانه	تعداد قرازیکه	مساحت اراضی که
ردیف	یا بخش نام رودخانه	در بهار		مشروب، بنه‌اید	مشروب می‌نماید به هکتار
۳۷-	شبستر هریس چائی ۱۸ سنک آسیاب	—	—	۴ قریه	—
۳۸-	« رودخانه چائی ۱۴ »	—	—	۳ «	—
۳۹-	مراغه لیلان « ۸۰ »	«	از کوه‌های آجرلو	۱۴ «	۴۵۰۰ هکتار
۴۰-	« خوشاتو « ۵۰ »	«	«	—	۳۵۰۰ «
۴۱-	« زرینه رود ۳۰۰ متر مکعب	«	مجال خمسه دهات واقعه دره میرخور (۹۰ قریه)	—	۱۵۰۰۰ «
۴۲-	« سمینه رود ۵۰۰ سنک	«	کردستان دهات واقعه ۲۲ قریه	—	۲۵۰۰۰ «
۴۳-	« صافی چائی ۱۰۰ »	—	—	۳۴ قریه	—
۴۴-	« قلغه « ۱۰۰ »	—	—	۲۹ «	۱۸۰۰۰ «
۴۵-	« فریقو « ۲۰۰ »	—	—	۱۴ «	۱۳۰۰۰ «
۴۶-	« روق « ۱۰۰ »	—	—	۴۴ «	۱۴۵۰۰ «
۴۷-	« آجولو « ۱۰۰ »	—	—	۲۲ «	۶۰۰۰ «
۴۸-	« آمالو چائی ۱۰۰ »	—	—	—	۳۵۰۰ «
۴۹-	« سیدبکی « ۸۰ »	—	—	۹ قریه	۴۰۰۰ «
۵۰-	« سراجو « ۶۰ »	—	—	۲۱ «	۳۵۰۰ «
۵۱-	اردبیل سفیدرود مرزی	—	از کوه‌های بیجار کروس دهات واقعه دره میرخور	—	—
۵۲-	« هرو آباد »	—	« طالش »	—	—
۵۳-	« شاهرود »	—	« « «	—	—
۵۴-	« سنجد »	—	« گوگانرود »	—	—
۵۵-	« کاغذکنان »	—	« ازدامنه ارتفاعات »	—	—
۵۶-	« آستارا رودخانه مرزی »	—	« از کوه‌های کدو »	—	—
۵۷-	« ملاهادی »	—	« حاجی امیر »	—	—

شماره نام شهرستان ردیف یا بخش نام رودخانه	میزان آب در بهار	هر چشمه رودخانه	تعداد قرارگاه مشروب بهر هکتار	مساحت اراضی که مشروب بهر هکتار
۵۸- آستارا کانرود	-	از گرده تپه سوتالان دهات واقعه در میر خور	-	-
۵۹- لوندویل	-	قلعه لاطون	«	«
۶۰- چلووند	-	کوههای البرز	«	«
۶۱- مشکین شهر قره سو ۱۱ سنک	-	-	۱۵ قریه	-
۶۲- مشکین چائی ۱۱	«	-	-	-
۶۳- خیابو چائی ۱۰	«	-	۱۱ قریه	-
۶۴- انار چائی ۹	«	-	۷	-
۶۵- نقدی چائی ۸	«	-	۷	-
۶۶- خلخال قزل اوزن ۸۰۰	«	-	۳	۲۰۰۰ هکتار
۶۷- بیوک چائی ۱۰۰	«	-	۱۵	۸۰۰۰
۶۸- شاهرود ۸۰	«	-	۱۶	-
۶۹- سنجد ۷۰	«	-	۱۴	۱۵۰۰
۷۰- آذر شهر گنبر	-	-	۷	-
۷۱- آمل الوهرسه در بهار ۵۰ سنک	-	-	۳	-
۷۲- امیر ابرج	-	-	۴	-
۷۳- رضائیه شهر چائی	-	از کوههای کووتر دهستانهای رضائیه	«	«
۷۴- روضه چائی	-	«	«	«
۷۵- باراندوز چائی	-	سرحدی جمال الدین	«	«
۷۶- نازلو چائی	-	کوههای کردستان	«	«
۷۷- شاهپور زولا	-	از خاک ترکیه دهات واقعه در میر خور	-	-
۷۸- امیر علی	-	«	«	«

شماره نام شهرستان	میزان آب	تعداد فرائیکه	مساحت اراضی که
ردیف	نام رودخانه	سرچشمه رودخانه	مشروب مینماید
	در بهار	مشروب مینماید	به هکتار
۷۹-	نظر علی	-	اراضی کهنه شهر
۷۰-	ماکو دیک بار	-	ماکو
۸۱-	رودخانه زنگبار	-	ازبایزید ترکیه دهستان چای باسار
۸۲-	آب سفید	-	کوههای اواجیق دهات واقعه در میرخور
۸۳-	سردشت رودخانه سردشت	-	از خاک عراق
۸۴-	خوی آغ چای	-	دهستان نسکمن
۸۵-	قطور	-	رهاال
۸۶-	رودخانه قره سو	-	چمنزارهای دهستان فیروزق، ایواوغلی
۸۷-	قودوخ بوغان	-	از چمنزارها دهات واقعه در میرخور
۸۸-	مهاباد رودخانه مهاباد	-	
۸۹-	جلفا علمدار دره دنیز	۲ متر مکعب	از کوههای سردشت اراضی علمدار
۹۰-	لیوارجان ۲۵		

در بیشتر رودخانه های آذربایجان میتوان سد ایجاد نمود و با ذخیره آب جلگه های حاصلخیز آنرا در موقع آبیاری و استفاده کاملی از فلاحات و دام پروری نمود ولی تاکنون اقدامی نشده است اخیراً شرکتی بنام شرکت سهامی آبیاری آذربایجان (۱) تشکیل و در مقام اقدام باین امر مهم حیاتی میباشد از جمله در نظر است زرینه رود

(۱) این شرکت در بهمن ماه ۱۳۲۶ با سرمایه در حدود سی میلیون ریال که ده میلیون ریال آن از عطیه ملوکانه و ده میلیون ریال آن بنگاه مستقل آبیاری ایران و نه میلیون ریال آن شهرداری تبریز و باقی را مردم سهام میباشند در تبریز تشکیل و با برنامه وسیعی شروع بانجام مقدمات امر نموده است .

واقع در میان‌دوآب سدی ایجاد نماید در صورتیکه بعقیده نگارنده مقدم بر آن سد سیمین رود که آنهم در میان‌دوآب (۱) است میباشد گرچه آب این رود بمراتب کمتر از زرینه رود است ولی جلگه وسیعی که ممکن است از ذخیره آب این رود خانه آبیاری شود بمراتب مستعدتر از جلگه مشرف برودخانه زرینه رود بوده و خواهد بود.

توضیح آنکه آب رودخانه زرینه رود در گوارائی و قابلیت شرب نظیر آب رود کارون خوزستان است و پس از تصفیه و لوله‌کشی مورد استفاده ساکنین میان‌دوآب قرار خواهد گرفت ولی متأسفانه ساکنین میان‌دوآب با داشتن دو رودخانه در طرفین مسکن خود و با فاصله که این دو رودخانه در حدود پنج کیلومتر داراست از نعمت آب مشروب محروم و باطی مسافت زیادی باید آب غیرمصافی از رودخانه زرینه رود بردارند ظاهراً در نظر گرفته‌اند بزودی دستگاه تصفیه در کنار این رود دایر و از آنجا به شهر لوله کشی و رفع احتیاج اهالی را بنمایند و از نظر تأمین آب مشروب اهالی این اقدام بی‌نهایت ضروری و قابل توجه است.

ناتمام

پرتال جامع علوم انسانی

(۱) وجه تسمیه میان‌دوآب که فوق‌العاده حاصلخیز و محل کارخانه قندسازی است آنستکه بخش مزبور در میان دو رودخانه زرینه‌رود و سیمین‌رود قرار دارد و با تأمین آب کافی جلگه‌های آن وسیع کاملاً مستعد هرگونه زراعتی خواهد بود